

Ewelina Kwapien
Uniwersytet Warszawski

Zanikające w dobie nowopolskiej czasowniki mówienia: problemy badawcze

Czasowniki mówienia od wielu dziesięcioleci stanowią obiekt zainteresowania autorów licznych prac językoznawczych zarówno w odniesieniu do dawnej (Kleszczowa 1989, Kleszczowa 1991, Kierkowicz 2011), jak i współczesnej polszczyzny (Kozarzewska 1990, Chojak 2006, Wołk 2003, Stępień 2009). Poddawane analizie są zarówno ich właściwości gramatyczne, składniowe (Marcjanik 1980), zmiany znaczeniowe (Kleszczowa 1989), struktura tematyczna (Sędziak 1992, Sędziak 1995, Greń 1995, Marcjanik 1980), jak i obecność w gwarach (Sędziak 1992; 1995), czy językach słowiańskich (Greń 1994, Rusek 1997, 1999; Zielińska 2003). Czasowniki mówienia są także obecne w pracach o szerszej tematyce, dotyczącej czasowników w ogóle, np. na temat słowotwórstwa (Wróbel 1984, Śmiech 1986, Janowska 1999, Pastuchowa 2000; Sieradzki 2004, Janowska, Pastuchowa 2005).

Rozważania przedstawione w referacie są wynikiem podjętych przeze mnie badań nad czasownikami zanikającymi w dobie nowopolskiej (por. Kwapien 2015, 2016a, 2016b), ostatnio zaś szczególnie nad czasownikami mówienia *sensu largo* (Kwapien: w druku a, w druku b, w druku c, w druku d). Podstawę badawczą stanowią wybrane z SJPD czasowniki opatrzone kwalifikatorami chronologicznymi *daw.*, *przestarz.*, *wychodzące z użycia*, zgromadzony materiał obejmuje zatem słownictwo, które przez redakcję SJPD uznane zostało za zanikające w dobie nowopolskiej, tj. w okresie od połowy XVIII wieku do połowy wieku XX, bo teksty z tego okresu stanowiły podstawę źródłową tego słownika, redagowanego w latach 50. i 60. XX wieku. Wybierane były zarówno takie słowa, przy których kwalifikator znajdował się na początku artykułu hasłowego i tym samym odnosił się do wszystkich uwzględnionych znaczeń, jak i pojedyncze znaczenia czasowników polisemicznych, które oznaczone zostały w ten sposób. Zgromadzony w ten sposób materiał liczy w całości ponad 7000 jednostek, wśród nich blisko 1500 jednostek leksykalnych określić można jako *verba dicendi*.

Celem referatu jest zasygnalizowanie pewnych problemów badawczych, które wiążą się z analizą czasowników mówienia zanikających w dobie nowopolskiej. Chciałabym również wskazać zagadnienia, które wydają się interesujące i warte uwzględnienia w prowadzonych obecnie oraz dalszych badaniach nad zgromadzonym materiałem.

Jako ilustracja materiałowa przedstawionych w referacie problemów posłużą 64 czasowniki mówienia zaczynające się na litery od A do D, które stanowią jednocześnie pełen materiał z zakresu tych liter alfabetu oraz przykłady innych czasowników, uwzględnionych w opracowanych już artykułach. W wypadku wszystkich czasowników został przeanalizowany rozwój znaczeniowy na podstawie źródeł leksykograficznych. Uwzględnione zostały słowniki obejmujące całość dziejów polszczyzny, ze szczególnym uwzględnieniem słowników doby nowopolskiej: SStp, SXVI, e-SXVII, SL, SWil, SW, SJPD oraz USJP.

Rozwój znaczeniowy poszczególnych wyrazów został przedstawiony w tabelach (poniżej kilka przykładów).

BLEKOTAĆ									
Lp.	SŁOWNIKI	Sstp	SXVI	SXVII-XVIII	SL	SWil	SW	SJPD	USJP
	OBECNOŚĆ	+	+ []	+ blekotać, blekotać, blegotać	+ blekotać, blegotać	+ blekotać, blegotać	+ X blekotać; †blegotać	+ blekotać	-
	INFORMACJE GRAMATYCZNE			czas. ndk		sn. nd.			
	INFORMACJE O ETYMOLOGII								
	KOLEJNE ZNACZENIA:								
1.	paplać	+							
2.	szczękać	+							
3.	niewyraźnie wymawiać, mówić zbyt szybko, niedbale jąkać się			+	+	+	+		
4.	mówić bez sensu, pleść bzdury; mówić bez zastanowienia, pleść, paplać			+	+	+	+	+ daw. ¹	
5.	bulgotać podczas wrzenia			+	+ ²	+	+		
6.	fukać, łajać, wymyślać				+	+	+	+ daw. ³	

BLEKOTAĆ									
Lp.	SŁOWNIKI	Sstp	SXVI	SXVII-XVIII	SL	SWil	SW	SJPD	USJP
	OBECNOŚĆ	+	+ []	+ blekotać, blekotać, blegotać	+ blekotać, blegotać	+ blekotać, blegotać	+ X blekotać; †blegotać	+ blekotać	-
	INFORMACJE GRAMATYCZNE			czas. ndk		sn. nd.			
	INFORMACJE O ETYMOLOGII								
	KOLEJNE ZNACZENIA:								
1.	paplać	+							
2.	szczękać	+							
3.	niewyraźnie wymawiać, mówić zbyt szybko, niedbale jąkać się			+	+	+	+		
4.	mówić bez sensu, pleść bzdury;			+	+	+	+	+ daw. ⁴	

¹ SJPD 'mówić byle co, bez zastanowienia; pleść, paplać'.

² W SL: 'bełkotać, chlebotać jak woda z wąskiej szyi naczynia nagle lana, lub w zawarciu wrząca'.

³ SJPD: 'mówić gniewnie, łajać kogoś; fukać, gderać, wymyślać'.

⁴ SJPD 'mówić byle co, bez zastanowienia; pleść, paplać'.

	mówić bez zastanowienia, pleść, paplać								
5	bulgotać podczas wrzenia			+	+ ⁵	+	+		
6.	fukać, łajać, wymyślać				+	+	+	+ daw. ⁶	

DEFEROWAĆ									
Lp.	SŁOWNIKI	Sstp	SXVI	SXVII-XVIII	SL	SWil	SW	SJPD	USJP
	OBECNOŚĆ	-	+	-	+	+	+	+	-
	INFORMACJE GRAMATYCZNE		vb impf			szc. nd.			
	INFORMACJE O ETYMOLOGII					z fran.		łac. defero...	
	KOLEJNE ZNACZENIA:								
1.	zgłaszać, donosić o popełnionym przestępstwie lub wykroczeniu		praw.						
2.	przedstawiać, przedkładać do aprobaty		praw.						
3.	podać, dostarczyć, przedstawić						+ †		
4.	podlegać, ulegać, ustępować, poddawać się				+ komu	+ komu	+ † komu		
5	ofiarować, obdarzać				+ co komu				
6.	donosić, odnosić				+ co albo kogo				
7.	naznaczać, proponować; przedstawiać					+ ⁷	+ praw.	+ daw.	
8.	ubiegać się o co						+		

DYFAMOWAĆ									
Lp.	SŁOWNIKI	Sstp	SXVI	SXVII-XVIII	SL	SWil	SW	SJPD	USJP
	OBECNOŚĆ			- dyfamacja	-	+ diffamować	+	+	-
	INFORMACJE GRAMATYCZNE					szc. nd.			
	INFORMACJE O ETYMOLOGII					z fran.	łac. diffamare	łac. diffamo	
	KOLEJNE ZNACZENIA:								
1.	osławiać, oczerniać, pozbawiać kogoś dobrego imienia					+	+	+ przestarz.	
2.	przezywać, wymyślać, lżyć, besztać, łajać						+ []		

Problemy badawcze

Zależność między zanikaniem jednostek leksykalnych a niestabilnością neologizmów

Analiza zgromadzonych czasowników mówienia powoduje konieczność postawienia wielu różnych problemów i zadania wielu pytań.

Pierwszym ważnym problemem badawczym, który trzeba postawić, jest zanikanie jednostek leksykalnych (np. *prawić*, *afektować* – czasownik ten na przestrzeni wieków miał aż 11 znaczeń) a sprawa niestabilności neologizmów (np. czasownik *batuchać* notowany tylko w SJPD).

⁵ W SL: 'bełkotać, chlebotać jak woda z wąskiej szyi naczynia nagle lana, lub w zawarcu wrząca'.

⁶ SJPD: 'mówić gniewnie, łajać kogoś; fukać, gderać, wymyślać'.

⁷ Przykład: Deferować komu przysięgę.

Blisko półtora tysiąca zebranych jednostek to bardzo obszerny materiał, zwłaszcza na tle dotychczasowych prac dotyczących czasowników mówienia (przykładowo Krystyna Kleszczowa uwzględniła około 500 jednostek). Co ciekawe, te czasowniki w większości nie są uwzględniane w pracach dotyczących dawnej polszczyzny, ale nie ma ich również w licznych opracowaniach polszczyzny współczesnej. Materiał ten zasługuje niewątpliwie na uwagę.

Pierwsze pytanie, które się nasuwa, dotyczy tego, jakiego typu jest to słownictwo, z czego wynika, że jest ono tak bogate. Na liczebność badanej leksyki ma wpływ uwzględnianie jako czasowników mówienia również znaczeń związanych z mówieniem czasowników, których podstawowe znaczenia są inne. Zdarza się więc, że kwalifikatory chronologiczne znalazły się przy kilku ze znaczeń czasownika, każde z nich było wówczas notowane oddzielnie, nie jest to jednak kwestia aż tak znacząca w odniesieniu do całego materiału. Z 1283 artykułów hasłowych obejmują bowiem 1472 poszczególne znaczenia czasowników związane z mówieniem.

Próba oceny analizowanego słownictwa jest trudna, bo materiał obejmuje bardzo różnorodne czasowniki. Z jednej strony są to czasowniki dobrze zakorzenione w polszczyźnie, notowane we wszystkich lub w większości słowników na przestrzeni wieków. Z drugiej strony są to wyrazy, które odnotowało jedynie kilka źródeł, są wreszcie i takie, które mają potwierdzenia tylko w jednym lub dwóch leksykonach. Widać więc, że zgromadzony materiał obejmuje także słownictwo krótkotrwałe – okazjonalizmy, indywidualizmy, wyrazy o bardzo wąskim zasięgu. Wszystkie te, tak różne dane, muszą zostać uwzględnione w analizie badanego słownictwa.

Na każdym etapie rozwoju języka rodzą się nowe leksemy, niektóre pozostają w języku, inne trwają bardzo krótko. Jeśli chodzi o polszczyznę współczesną, intuicja oraz kompetencja językowa użytkownika podpowiadają, co jest okazjonalne, a co mieści się w normie języka, czy też ma szansę się ustabilizować. W odniesieniu do współczesnej polszczyzny mamy więc możliwość oceny, w dokonaniu której pomaga wycucie językowe. Badanie zmian dawnej leksyki jest bardzo trudne. W wypadku słownictwa dawnego nasza kompetencja językowa współczesnego użytkownika polszczyzny nie tylko nam nie pomaga, ale niejednokrotnie wręcz szkodzi (Luto-Kamińska 2016). Trudno jest ocenić stopień zakotwiczenia w języku wieków przeszłych czasowników, takich jak: *apostrofować* ‘ganić kogoś’, *bałuchać* ‘krzyczeć’, *burować* ‘łajać’, *czwanić się* ‘pysznić się’, *deprekować* ‘przepraszać’, *dowcipować*, *gadulić*, *flecić*, które zostały odnotowane w jednym lub dwóch słownikach.

Czy w odniesieniu do czasowników tego typu można mówić o zaniku, czy raczej o braku ich stabilizacji w języku? Co należy brać pod uwagę, aby odróżnić czasowniki, które zanikły, od form okazjonalnych bądź nieustabilizowanych? Jakie kryteria mogą być pomocne w ocenie tego zjawiska? Wydaje się, że pierwsza sprawa to ciągłość historyczna, co w wypadku badań słownikowych można przełożyć na notowanie słowa w leksykonach. Wątpliwości dotyczą jednak jakości źródeł. Drugim kryterium może być frekwencja. Frekwencja jest jednak podana jedynie w niektórych naukowych słownikach rejestrujących dawną polszczyznę, w słownikach doby nowopolskiej tego typu danych nie ma. W tych z kolei istotna wydaje się liczba poświadczeń przytoczonych w słownikach – ilustracja materiałowa haseł. Zasadniczo w słownikach widoczne są proporcje – przy tych hasłach, które występują częściej w tekstach, poświadczeń jest więcej. W wypadku indywidualizmów rejestrowane są natomiast pojedyncze zdania. Najbardziej problematyczne są jednak te jednostki leksykalne, przy których nie zamieszczono żadnego cytatu.

Kolejne pytanie dotyczy tego, czy takie jednostki (tj. niepoświadczone cytatami, rejestrowane tylko w pojedynczych źródłach) w ogóle uwzględniać w badaniach. Wydaje mi się, że mimo ich niestabilności, krótkotrwałości, warto zauważyć, że tego typu konstrukcje były odnotowywane i uwzględnić je na marginesie rozważań. Słowniki powstają przecież na bazie tekstów wybranych przez autorów lub redaktorów jako reprezentatywne dla danego okresu.

Problem zmian znaczeń

Z zanikaniem słów wiąże się problem zmian znaczeń. Jednostka leksykalna to *forma + znaczenie*. Czasem słowo zanika całkowicie, czyli wychodzi z użycia zarówno forma, jak wszystkie znaczenia, które pojawiały się na przestrzeni wieków np. *afektować, aklamować, alegować, aplaudować, awanturzyć się, bastować, blekotać, choleryzować, dekurażować, dyfamować, dysertować*. Zdarza się jednak również, że ginie jedno ze znaczeń polisemicznej jednostki, można wtedy również (choć ostrożnie) mówić o zaniku czasownika. Takie przypadki również zostały uwzględnione, jest ich wiele, np. w wypadku czasownika *badać się* zanikły zarówno znaczenia niezwiązane z mówieniem, jak: ‘szukać’; ‘zglębiać’; ‘słuchać’, jak i związane z mówieniem ‘pytać, dowiadywać się, pilnie szukać’ oraz ‘dokładnie, gruntownie poznawać (...), wypytywać i dowiadując się’. USJP notuje znaczenia zupełnie inne: ‘badać siebie wzajemnie’ oraz ‘być badanym przez lekarza’.

W wypadku czasownika *barłóżyć* zanikło odnotowane w SW i SJPD znaczenie związane z mówieniem ‘bajać, pleść, bzdurzyć, bajdurzyć, głądzić’, przetrwały jednak

ograniczone do potocznej odmiany języka znaczenia oznaczone w USJP jako *potoczne*, *pospolite*: ‘śmiecić; robić nieporządek, nieład; śmiecić, brudzić’, ‘wprowadzać zamieszanie, wywoływać awantury, burdy; rozrabiać’, ‘spędzać dużo czasu w łóżku, wylegiwać się’. Podobnie jest ze słowem *cudować* w znaczeniu ‘grymasić, kaprysić, dziwić się, postępować dziwnie; wydziwiać’, które zostało w USJP uwzględnione jako jedyne znaczenie z kwalifikatorem *potoczny*. Faktycznie zatem słowo to nie zanikło, zmieniło jednak zasięg występowania, jego użycie zostało ograniczone do polszczyzny potocznej.

BARŁOŻYĆ									
Lp.	SŁOWNIKI	Sstp	SXVI	SXVII-XVIII	SL	SWil	SW	SJPD	USJP
	OBECNOŚĆ	- barłożny, barłóg	- barłożny, barłóg	- ⁸	+	+	+	+	+
	INFORMACJE GRAMATYCZNE					szcz. nd.			
	INFORMACJE O ETYMOLOGII								
	KOLEJNE ZNACZENIA:								
1.	barłogiem wyścielać; przygotować postanie z mierzwy; robić podściółkę				+	+	+	+	
2.	śmiecić						+	+ wulg.	+ pot. posp.
	robić nieporządek, nieład; śmiecić, brudzić								
3.	bajać, pleść, bzdurzyć, bajdurzyć, głądzić						+ przen. rub. ⁹	+ przestarz.	
4.	wprowadzać zamieszanie, wywoływać awantury, burdy; rozrabiać								+ pot. posp.
5.	spędzać dużo czasu w łóżku, wylegiwać się								+ pot. posp.

cudować									
Lp.	SŁOWNIKI	Sstp	SXVI	SXVII-XVIII	SL	SWil	SW	SJPD	USJP
	OBECNOŚĆ	- cud, cudo	- wiele	- tylko cudować się ‘dziwić się czymś, podziwiać coś’	+ wiele, też cudować się	+ też cudować się	+ też cudować się	+	+
	INFORMACJE GRAMATYCZNE				intr. niedk.	szcz. nd.			
	INFORMACJE O ETYMOLOGII								
	KOLEJNE ZNACZENIA:								
1.	cudaczyć, dziwaczyć, wydziwiać				+ ¹⁰	+ ¹¹			
2.	dziwactwa wyprawiać, dziwaczyć, cudaczyć, grymasić, kaprysić						+ ¹²		
3.	grymasić, kaprysić, dziwić się, postępować dziwnie; wydziwiać							+ daw. dziś gw.	+ pot.
4.	dokazywać, zbytować						+		
5.	pastwić się znęcać się, wydziwiać						+*		

⁸ barłożisko, barłożny, barłożysko, barłóg.

⁹ Przykład: Co ty tam barłożysz! znasz się na polityce, jak ogut na ewangelji. Prus.

¹⁰ Cudujesz z czeladzią bez końca; jeśli będziesz tak cudował, nie utrzymasz sługi. Oss. Wyr.

¹¹ Ten sam przykład co w SL.

¹² Przykład taki sam jak w SL i SWil.

6.	niszczyć, psuć						+		
7.	wymyślać, wyrządzać obelgę						+		

Inne jeszcze nadal są notowane w USJP z kwalifikatorem chronologicznym *przestarzały*, tym samym, co już w SJPD, np. czasownik *bajać* w znaczeniach ‘opowiadać baśnie, mity, bajki; snuć opowieści (zwłaszcza o poetach); gawędzić, prawić, rozprawiać’ oraz ‘z zabarwieniem ujemnym: pleść głupstwa, gadać od rzeczy, mówić rzeczy niepewne, nie sprawdzone, plotkować’. To kolejny problem badawczy: czy tego typu słowo uznawać za zanikające w dobie nowopolskiej? Stan w leksykonach (SJPD) wskazywał, że słowo to zaniknie, u progu XXI wieku jest jednak wciąż notowane, z tym samym kwalifikatorem.

Czasowniki a składnia

Problemem, który również trzeba postawić, jest kwestia prowadzenia badań nad czasownikami bez analizy składni. Jest to istotne w odniesieniu do czasowników, których znaczenia można wyprowadzić właśnie z kontekstu (Kleszczowa 1989), szczególnie w wypadku, gdy to znaczenie aktualizuje się nieco inaczej niż w słowniku. Widać to wyraźnie w odniesieniu do całych klas czasowników, które traktuje się jako *verba dicendi*: z jednej strony takich, których znaczenie pierwotne odnosi się do zupełnie innego typu czynności (np. *kolorować, malować, flecić*), z drugiej strony takich, które pierwotnie odnosiły się do czynności mówienia, ale w konkretnych zdaniach to znaczenie tracą (np. *Twój uśmiech nie wróży nic dobrego; Jego spojrzenie mówi, że nie cieszy się z nagrody*) (Kleszczowa 1989: 45-47).

Wątpliwości może zatem budzić wybór źródeł leksykograficznych jako podstawy badawczej nie tyle do analizy słownictwa, co szczególnie do całościowej analizy czasowników. Nie chodzi tu jedynie o wybór – będący zresztą często kwestią sporną – między słownikiem a tekstem. Przede wszystkim chodzi o to, że niekiedy trudno ustalać zmiany znaczeniowe czasowników bez wniknięcia w zmiany w zakresie ich składni. Słowniki zawierają niewiele informacji na ten temat, nie podają schematów składniowych. Pewne informacje na temat rekcji można znaleźć głównie w e-XVII i SW. Poza tym wiedzę o łączliwości czasowników można czerpać z oglądu ilustracji materiałowej zamieszczonej w słownikach. Jest ona jednak bogata jedynie w odniesieniu do często używanych czasowników, dobrze osadzonych w polszczyźnie. W wypadku jednostek, które trwały krócej i/lub były rzadziej używane, cytatów jest znacznie mniej.

W wypadku wielu czasowników ilustracja materiałowa jest bardzo uboga, a słowniki doby nowopolskiej (SWil i SW) powtarzają informacje z SL, które modyfikowane są jedynie

nieznacznie. Jest to tym bardziej kłopotliwe, że SWil i SW są bardzo ważnymi źródłami informacji o słownictwie w dobie nowopolskiej. Porównanie danych ze słowników pokazuje, że za najbardziej nowatorski i innowacyjny można uznać SL.

Słowniki naukowe dawnej polszczyzny SStp, SXVI, e-SXVII są nieco bardziej wiarygodne niż słowniki powstające w dobie nowopolskiej ze względu na nowoczesny warsztat. SJPD przedstawia spojrzenie „po latach” na słownictwo doby nowopolskiej, uwzględnia bowiem – w przeciwieństwie do SL i SW – jedynie teksty powstałe w okresie od połowy XVIII do połowy XX wieku. USJP traktowany jest tu jedynie jako źródło porównawcze, które pozwala stwierdzić, czy czasowniki, bądź tylko ich wybrane znaczenia wychodzące z użycia, faktycznie zanikły, ewentualnie co stało się z resztą znaczeń.

Uwzględnienie danych leksykograficznych jako źródła wiedzy o słownictwie nie tyle uniemożliwia badania nad czasownikami, co czyni je bardzo trudnymi (Kleszczowa nowa książka). Niezależnie od trudności, jakie niesie analiza takich danych, słowniki stanowiły podstawę wielu znakomitych opracowań czasowników (np. Kleszczowa 1989; Janowska, Pastuchowa 2005). W kontekście wskazanych zastrzeżeń, trudnych do rozwiązania problemów badawczych, badania nad czasownikami mówienia zanikającymi w dobie nowopolskiej warto prowadzić, traktując je także jako wprowadzenie do dalszych prac. Ważne jest przedstawienie tego interesującego materiału i przeanalizowanie go w takim zakresie, w jakim jest to obecnie możliwe. Są to badania nad leksykalnymi właściwościami czasowników o tyle wiarygodne, o ile za wiarygodne źródła informacji można uznać słowniki. Zwłaszcza, że rozróżnianie znaczeń czasowników polisemicznych w słownikach bywa intuicyjne czy nieco odmienne w zależności od słownika.

W wypadku tak dużej liczby czasowników mówienia, zwłaszcza takich, które stosunkowo rzadko pojawiały się w literaturze, badanie tekstów jest nierealne i nie dostarczy wielu z takich wyrazów, które rejestrują słowniki. Stanie się to możliwe, gdy będą dostępne korpusy historyczne języka polskiego. Wtedy za pomocą wyszukiwarki będzie można odnaleźć nawet rzadko używane czasowniki i sprawdzić wszystkie konteksty, w jakich one występują. Szukanie czasowników mówienia w tekstach wymagałoby olbrzymiego nakładu pracy, a nie dałoby oczekiwanego efektu. Zazwyczaj pojawiają się bowiem w literaturze słowa bardzo oczywiste o dużej frekwencji: *mówić*, *powiedzieć*, *rzec*, *opowiedzieć* itp. Słowniki pozwalają natomiast uwzględnić także liczne słowa występujące w tekstach rzadziej.

Zagadnienia badawcze warte uwzględnienia

W związku z tym, że materiał został zebrany na podstawie danych leksykograficznych, pierwszą kwestią do przeanalizowania jest ocena wartości słowników jako źródeł materiału badawczego (Kwapien 2010), także problemy związane z porównywaniem wybranych źródeł.

W przedsięwziętym badaniu leksyki ważna jest chronologia pojawienia się poszczególnych słów oraz znaczeń związanych z mówieniem, a także chronologia ich zaniku (czy formy są odnotowane w USJP, czy w tym samym, czy w innych znaczeniach), a także czas trwania wyrazów w języku. Chodzi więc o życie wyrazów, z jednej strony – o ich pojawianie się, z drugiej – o ich zanikanie. Ważna jest także dynamika obserwowanych zmian (jedne wyrazy pojawiły się wcześniej, długo były obecne w języku, wreszcie zanikły, inne pojawiły się na krócej (dwa wieki), jeszcze inne zostały odnotowane w jednym lub dwóch źródłach, można je więc uznać za krótkotrwałe, może za niestabilizowane neologizmy. Istotne jest pokazanie różnorodności procesów i zjawisk związanych z zanikaniem słownictwa oraz – jeśli to możliwe – wskazanie przyczyn jego zanikania.

Kolejną istotną kwestią jest ustalenie, dlaczego zanikły poszczególne czasowniki mówienia bądź związane z mówieniem znaczenia czasowników polisemicznych, ewentualnie czym zostały zastąpione. Czy spowodowały to przesunięcia w obrębie pól semantycznych, czy też obecność dwóch lub więcej form fonetycznych lub fleksyjnych, zastąpienie wyrazu rodzimego zapożyczonym lub odwrotnie.

Na ile to możliwe, warto byłoby uwzględnić rozwój semantyczny słów, przede wszystkim wskazać zmiany dotyczące znaczeń związanych z mówieniem, np. z jakich znaczeń konkretnych wyodrębniły się w wyniku metaforyzacji (m.in. *flecić*, *kolorować*, *malować*), a także jakie znaczenia i kiedy zanikły. Jest to problem istotny ze względu na zmiany, jakie zachodziły w semantyce na przełomie XIX i XX wieku, o czym pisała Danuta Buttlerowa (przykładowo: Buttler 1984a, 1984b, 1984c), choć duże zmiany zachodziły także w połowie XIX wieku – istnienie ważnej cezury w latach 60. XIX wieku potwierdziły wyniki badań nad rzeczownikami (Kwapien 2010).

W jednym z artykułów (Kwapien: w druku c) dokonałam podziału czasowników mówienia na pola semantyczne na podstawie opracowania H. Sędziak (1995). Ustalenie struktury tematycznej tego słownictwa, czy to na podstawie tej, czy też innej klasyfikacji, jest ważnym zadaniem badawczym. Możliwe jest również opracowanie nowego podziału, o ile proponowane w dotychczasowej literaturze okażą się niewystarczające.

Można również obserwować oddziaływanie zewnątrzjęzykowe na język polski. Przyjrzenie się czasownikom zapożyczonym pozwoli stwierdzić, jakie języki oddziaływały na polszczyznę wzbogacając ją o czasowniki mówienia, czy była to głównie klasyczna łacina (np. *admirować, aplaudować, dedukować, deferować, despektować, dyfamować, dysertować*), czy też języki nowożytnie – np. francuski (np. *afektować, angażować, aranżować, dekurażować*), niemiecki (np. *fajnować, wecować, winszować*), włoski (np. *buzować, sekować*), ukraiński (np. *bałakać, czwanić się*). Ciekawe również jest stosunek wyrazów zapożyczonych do rodzimych, ustalenie proporcji między tymi grupami w odniesieniu do czasowników mówienia.

Z kolei uwzględnianie w analizie kwalifikatorów oraz przytoczonych w słownikach kontekstów pozwoli na ustalenie, w jakich rejestrach polszczyzny były obecne poszczególne czasowniki (np. książkowe, poetyckie czy potoczne), a także (choć jedynie w niewielkim zakresie) podjąć próbę oceny ich poprawności. Kwalifikatory informują o różnego typu ograniczeniach związanych z używaniem słownictwa, np. terytorialnych, społecznych, stylistycznych, pod względem nacechowania emocjonalnego, stylistyki itp.

Dla ustalenia żywotności czasowników mówienia istotne jest uwzględnienie kwestii słowotwórczych – analiza pochodzenia poszczególnych form, funkcjonowanie rodziny wyrazów na przestrzeni wieków, opis struktury gniazd słowotwórczych. Przykładowo, najwięcej słów z rodziny wyrazu *blekotać* odnotował SWil (*blekot, blekotać, blekotanie, blekotek, blekotka, blekotliwie, blekotliwy, blekotny, blekotowy*), podczas gdy w USJP znajduje się już tylko *blekot*.

Warto zastanowić się nad kwestią aspektu m.in. pod kątem zamieszczania form dokonanych lub niedokonanych w słownikach (np. *dokładać się – dołożyć się, dopierać II*), a także m.in. nad funkcjami przedrostków (np. *dopytać, dowieść I, dowołać*). Nie jest to zadanie łatwe, ponieważ nawet gdy mowa o czasownikach we współczesnej polszczyźnie niełatwo jest oddzielić rolę przedrostków czasownikowych wpływającą na zmianę aspektu od innych funkcji przedrostków (Wróbel 1984).

Celem podjętych badań jest ponadto wskazanie tendencji, prawidłowości widocznych w analizowanym materiale, a także roli czynników wewnątrzno-, zewnątrzno- i pozajęzykowych w kształtowaniu się i zanikaniu czasowników mówienia.

Nowym zadaniem w badaniach nad językiem polskim jest analiza nieomawianego dotychczas słownictwa – czasowników mówienia *sensu largo* wychodzących z użycia w dobie nowopolskiej. Materiał ten – jak już wspominałam – zazwyczaj nie jest uwzględniany

w pracach dotyczących dawnej (por. Kleszczowa 1989), ale również współczesnej polszczyzny (por. np. Kozarzewska 1990, Chojak 2006), za przykład mogą służyć między innymi czasowniki: *aplaudować*, *gadulić*, *flecić*, *nawieszczyć*. Opracowanie tego obszernego zbioru słów (blisko 1500 czasowników) będzie stanowiło pomost pomiędzy omówionym materiałem dawnej a słownictwem współczesnej polszczyzny i być może dzięki temu pozwoli dostrzec pewne prawidłowości w zasobie czasowników mówienia.

W pewnym sensie jako nowy kierunek badań określić można poszukiwanie takich sposobów opisu czasowników, aby analizy przeprowadzone na podstawie źródeł leksykograficznych można było określić jako pożyteczne i wiarygodne. Dopóki bowiem nie zostaną opracowane korpusy historyczne polszczyzny, nie ma lepszych źródeł do badania większych zbiorów słów niż źródła leksykograficzne.

Wykaz źródeł

Urbańczyk, S. (red.). 1953-2002. *Słownik staropolski*. T. 1-11. Kraków.

<http://www.rcin.org.pl/publication/39990>. (SSStp)

Mayenowa, M. R., Peplowski, F. (t. 1-34), Mrowcewicz, K., Potoniec, P. (red.) 1966-. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Wrocław – Warszawa.

<http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=17781>, <http://www.spxvi.edu.pl/>. (SXVI)

IJP PAN (red.). 1996-. *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII I XVIII wieku*. Warszawa. <http://sxvii.pl/>. (e-SXVII)

Linde, S. B. 1807-1815. *Słownik języka polskiego*. T. 1-6. Warszawa. 2. wyd. popr. i uzup. Lwów 1854-1860. <http://kpbc.umk.pl/publication/8173>. (SL)

Zdanowicz, A. i in. (red.). 1861. *Słownik języka polskiego*. T. 1-2. Wilno. <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/>. (SWil)

Karłowicz, J., Kryński, A. A., Niedźwiedzki, W. (red.). 1900-1927. *Słownik języka polskiego*. T. 1-8. Warszawa. <http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254>. (SW)

Doroszewski, W. (red.). 1958-1969. *Słownik języka polskiego*. T. 1-11. Warszawa. <http://www.doroszewski.pwn.pl>. (SJPD)

Dubisz, S. (red.). 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1-6. Warszawa. (USJP)

Literatura

Buttler D. (1978), *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Buttler D.(1984a), *Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przelomu XIX i XX wieku. I. Zwężenia zakresu znaczeniowego jednostek leksykalnych*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 154-164.
- Buttler D. (1984b), *Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przelomu XIX i XX wieku. II. Ograniczenia łączliwości jednostek słownikowych*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 213-220.
- Buttler D. (1984c), *Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przelomu XIX i XX wieku. III. Repartycja semantyczna dubletów słowotwórczych*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 271-289.
- Chojak J. (2006), *Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Greń Z. (1994), *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Greń Z. (1996), *Struktura pola semantycznego mówienia w języku polskim i czeskim : na podstawie analizy reprezentacji czasownikowej*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, nr 33, s. 85-110.
- Janowska A. (1999), *Funkcje przestrzenne przedrostków czasownikowych w polszczyźnie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Janowska Aleksandra (2007), *Polisemia staropolskich czasowników: źródła, swoistość, konsekwencje*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Janowska A., Pastuchowa M. (2005), *Słowotwórstwo czasowników staropolskich. Stan i tendencje rozwojowe*, Kraków: Universitas.
- Jędrzejko E. (1987), *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*, Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich.
- Kierkowicz M. (2011) *Verba dicendi* w „*Sprawie chędogiej*” i w „*Rozmyślaniu przemyskim*”, „Kwartalnik Językoznawczy”, nr 1, s. 13-23.
- Kleszczowa K. (1989), *„Verba dicendi” w dziejach języka polskiego. Zmiany znaczeń*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kleszczowa K. (2012), *Gasnące słowa [w:] K. Kleszczowa, Tajemnice dynamiki języka*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 239-249.
- Kleszczowa K., (2015), *U źródeł polskich partykuł. Derywacja funkcjonalna, przemiany, zaniki*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Kozarzewska E. (1990), *Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim. Studium semantyczno-składniowe*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kwapien Ewelina (2015), Development trends of verbs during the new-Polish period – research assumptions, „Die Welt der Slaven. Sämmlerbande” 57, s. 128-133.

- Kwapien Ewelina (2016a), Wychodzące z użycia czasowniki nowopolskie w świetle wybranych źródeł leksykograficznych, „Prace Filologiczne” LXVIII, s. 195-224.
- Kwapien Ewelina (2016b), Zapożyczenia z języka francuskiego wśród czasowników regresywnych w okresie nowopolskim, [w:] W kręgu dawnej polszczyzny II, red. Maciej Mączyński, Ewa Horyń, Ewa Zmuda. Kraków: Akademia Ignatianum. Wydawnictwo WAM.
- Kwapien Ewelina (w druku a), Analiza zmian znaczeniowych czasowników wychodzących z użycia w dobie nowopolskiej (na wybranych przykładach) („Die Welt der Slaven. Sämmlbande”).
- Kwapien Ewelina (w druku b), Elektroniczna baza danych jako narzędzie do badań leksykologicznych („Biuletyn PTJ”).
- Kwapien Ewelina (w druku c), „Verba dicendi” wśród regresywnych czasowników doby nowopolskiej (monografia – Łódź – Zielona Góra).
- Kwapien Ewelina (w druku d), Zmiany znaczeniowe wybranych czasowników mówienia zanikających w dobie nowopolskiej (Kultura komunikacji językowej 4).
- Luto-Kamińska A. (2016), Leksykografia historyczna a kompetencja językowa leksykografa, „Prace Filologiczne”, LXVIII, s. 245-260.
- Marcjanik M. (1980) *Czasowniki modalno-kausatywne we współczesnej polszczyźnie. Analiza łączliwości czasowników oznaczających rozkaz, prośbę, namowę, zakaz, pozwolenie*, Zielona Góra: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Marcjanik M. (1987), *Polskie czasowniki adresatywne (pragmatyka, semantyka, składnia)*, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Pastuchowa M., (2000), *Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych w polszczyźnie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pastuchowa M. (2008), *Ukryte dziedzictwo. Ślady dawnej leksyki w słownictwie współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pawelec R. (2003), *Dzieje sztuki: leksemy i pojęcia*, Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Pawelec R. (2015), *Słowa i wartości – przykłady zmian znaczeniowych leksyki oceniającej*, „Poradnik Językowy” 2015, z. 4, s. 29-39.
- Piotrowska A. (2009), *Zmysł a procesy mentalne: historia słownictwa z rodziny czasownika baczyć w języku polskim*, Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Rusek Z., (1997), *Verba dicendi w języku bułgarskim*, Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Rusek Z., (1997), *Zapożyczenia wśród czasowników mówienia w językach słowiańskich*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych”, t. 41 2 [druk 1999], s. 110-111.

- Rusek Z., (1999), *Zapóżyczony czasownik mówienia w językach słowiańskich*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, nr 35, s. 110-111.
- Sędziak H. (1992), *Semantyka i składnia czasowników mówienia w gwarze łomżyńskiej*, Łomża: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie. Oddział Zamiejscowy w Łomży. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Sędziak H. (1992), *Struktura semantyczna i składniowa czasowników z komponentem „mówić” (na materiale gwary łomżyńskiej)*, Warszawa: „Elipsa”
- Sędziak H. (2002), *Myśl i mowa*, Kraków: Universitas (Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, t. 7).
- Sieradzki A. (2004), *Prefiksalne derywaty czasownikowe w „Rozmyślaniu przemyskim”*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- Stępień M., (2010), *Mówienie i prawda: o czasownikowych wykładnikach wiedzy niezwyfikowanej przez mówiącego*, Warszawa, Wydział Polonistyki UW, Bel Studio.
- Śmiech W. (1986), *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław: Zakłady Narodowe im. Ossolińskich.
- Śmiech W. (1971), *Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim*, Łódź: Zakłady Narodowe im. Ossolińskich.
- Termińska K. (1983), *Składnia czasowników kauzatywnych we współczesnym języku polskim*, Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Wołk M. (2003), *Próba opisu cech składniowych i semantycznych predykatów relacjonujących przekazywanie informacji: „ogłosić”, „obwieścić”, „zawiadomić”, „Polonica”*, t. 22-23, s. 165-185.
- Wróbel H. (1999), *Czasownik*, [w:] *Morfologia*, pod red. Renaty Grzegorzycowej, Romana Laskowskiego, Henryka Wróbla, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie III poprawione).
- Zielińska A. (2003), *Czasowniki mówienia w polszczyźnie północnokresowej: próba klasyfikacji*, Warszawa.